

מבט אקטואלי על נושא החוסן

ד"ר ראובן גל, ד"ר כרמית פדן

מוסד שמואל נאמן למחקר מדיניות לאומית

באביב 2020 פרסמנו, כרמית פדן ואנכי, מאמר¹ שהציע מסגרת רב-ממדית והגדרות מדויקות למושג החוסן בשימושי השונים. המאמר נכתב אז בכורח ההכרה שבשנים האחרונות קיים ערפול וערבוב גדל והולך סביב השימוש העיוני והמעשי במושג 'חוסן', הן בקרב חוקרים בתחום הזה והן בציבור בכללו, וכי זהו "תהליך שעשוי להוביל לא רק ליישום שגוי של המושג 'חוסן' אלא גם לשימוש יתר במושג וליישום גנרי שלו באופן שמערפל ומטשטש את אותן איכויות שהוא מנסה לבטא"².

לב תוכנו של המאמר הוא ביצירת מסגרת מושגית בעלת שני ממדים: ארבעה תחומי תוכן (חוסן חברתי, חוסן כלכלי, חוסן פוליטי וחוסן ביטחוני) ושלוש קטגוריות "רובד" (רמת היחיד, הקהילה והמדינה). כך נוצרים 12 תאים המשקפים 12 תתי-סוגים של חוסן. בתצורתו זו מתקבל מודל המדגיש את הרב-ממדיות של החוסן ואת מרכזיותם של 'ההפרעה' (disruption), או המשבר, כגורם המסווג את החוסן.

טבלה 1: חוסן – מודל רב-ממדי

קטגוריות תוכן

ביטחוני	כלכלי	פוליטי	חברתי	יחיד קהילה מדינה	קטגוריות רובד

¹ ראו: פדן, כ. וגל, ר. (2020). הצעה למסגרת רב-ממדית להגדרת המושג "חוסן". חוסן לאומי, פוליטיקה וחברה, גיליון 2, מס' 1 (אביב), עמ' 41-78. <https://doi.org/10.26351/NRPS/2-1/5>. המאמר התפרסם גם באנגלית:

C. Padan & R. Gal, (2020). A Multi-dimensional Matrix for Better Defining and Conceptualizing Resilience. Connections QJ 19, no. 3: 33-46. <https://doi.org/10.11610/Connections.19.3.02>

² Walklate, S., McGarry, R., & Mythen, G. (2014). Searching for resilience: A conceptual excavation. Armed Forces and Society, 40 (3), 408–427. [doi:10.1177/0095327X12465419](https://doi.org/10.1177/0095327X12465419)

בכל אחד מהתאים הללו הצבענו על הגורמים העיקריים (כפי שמצאנו בסקירת הספרות הנרחבת שביצענו ובהסתמך על ניסיון רב שנים של שנינו בשטח³) שנמצאו רלוונטיים לחיזוק ולבנייה של חוסן ב'משבצת' הספציפית. קריסת המערכות הדרמטית הנוכחית (אוקטובר 2023) בו נמצאת מדינת ישראל 'זועק' לתשובות לגבי משאבים של חוסן ברמות השונות – רמת הפרט, הקהילה והחברה. באשר לעמודות התוכן, אנו נמצאים בימים אלו, נוסף על האסון הביטחוני הנורא בדרום, גם במעבר חד ממשבר אחד לשני – שינוי כמעט טקטוני ממשבר חברתית-פוליטי למשבר ביטחוני. אפילו המעבר החד הזה מהווה איום ממשי על משאבי החוסן שלנו כחברה, קהילה ומדינה. זוהי ההזדמנות, איפוא, להשתמש בחומרים מקצועיים-אקדמיים באופן מעשי ולא רק לשם למטרות אקדמיות.

נקדים בשלוש הערות מקדימות: ראשית, באומרנו 'חוסן בטחוני' אין הכוונה לחוסן צבאי (כמו מספר האוגדות הלוחמות בצבא, או גודל ואיכות כיתת הכוננות ביישוב מסויים). הכוונה היא לחוסן הנדרש במצב משברי בעל אופי בטחוני, בדומה למצב השורר בישראל מאז ה-7 באוקטובר 2023. שנית, אנו מזמינים את הקוראים להתייחס באופן שונה-משהו לרמות השונות שיוצגו להלן. בעוד שאת קיומם של הגורמים השונים ברמה האישית והקהילתית מוזמנים הקוראים לבחון על עצמם וקהילתם ולבדוק כיצד יכולים לגייס גורמים מסוימים או לחזק גורמים חלשים יחסית – הרי לגבי רמת המדינה כל שיש ביד הקוראים לעשות הוא לבחון, בביקורתיות, את קיומם ותפקודם של הגורמים השונים. ושלישית, לאלו המבקשים להתעמק יותר בהבנת הגורמים השונים ובתוקף המדעי של יעילותם – יהיה עליהם לעיין במאמר המקורי ובהפניותיו הביבליוגרפיות.

נציג להלן את הגורמים העיקריים המופיעים בכל אחת מהרמות – **אישי, קהילתי, מדינתי** – בעמודה המתייחסת לחוסן בטחוני:

ברמה האישית נרשמו הגורמים הבאים:

- ניסיון קודם במצבים דומים
- מידע רלוונטי וזמין על אופי האיום
- אפשרות להשתתף (באופן פעיל) בפעולות הקשורות בהסרת האיום
- תמיכת המשפחה וחברי הקהילה
- תמיכה זמינה של מטפלים (עובדי בריאות ורווחה וכד').

³ ר.ג. שימש כפסיכולוג ראשי של צה"ל בשנים 1976-1982 וכן עמד בראש מכון כרמל (1985-2002), במסגרתו העביר סדנאות לאנשי בריאות נפש במקומות מוכי אסון שונים ברחבי העולם. חוקר את נושא החוסן מזה 30 שנה. כ.פ. שימשה כעמיתת מחקר בכירה במוסד שמואל נאמן (2018 - 2021) ובמכון למחקרי ביטחון לאומי - INSS (2015 - 2021). בשניהם עסקה רבות בתחום החוסן במחקר ובעבודת שדה. בעבודת הדוקטורט שלה (2017) התמקדה בבחינה ובניתוח של אירועי 'משבר'.

לאלה נוסף עוד מספר גורמים הלקוחים מהטורים האחרים בטבלה, אך הרלוונטיות שלהם כאן גדולה לא פחות:

- גישה חיובית לחיים
- אופטימיות
- מוקד שליטה פנימי (Internal locus of control)
- יכולת ויסות רגשות (Emotion regulation)
- התקשרות טובה (positive attachment) בילדות המוקדמת
- יכולת מילולית גבוהה
- אמונה דתית או הזדהות עם כוח עליון או ישות עליונה
- תחושת פטריוטיות איתנה.

ברמה הקהילתית נרשמו הגורמים הבאים:

- מוכנות הקהילה לחירום
- ניסיון נצבר בחירום
- אמון בהנהגה מקומית
- ידע ומידע מעודכנים ורלוונטיים
- הון חברתי, לכידות ותחושת סולידריות
- יכולת התארגנות ויעילות קהילתית
- שיעור יוצאי צבא בקהילה
- רמת אמון של חברי הקהילה בגופי הביטחון.

גם כאן ניתן להוסיף עוד מספר גורמים רלוונטיים מהטורים האחרים בטבלה:

- מנהיגות קהילתית איכותית בשגרה ולעת חירום⁴
- תחושת שייכות וקשר למקום
- רשתות וקשרים חברתיים
- אתוס קהילתי ואמונת הקהילה בצדקת דרכה
- נכונות הקהילה להיאבק ולהקריב.

⁴ הכוונה לצוותי חירום יישוביים (צח"י) המכילים בתוכם את כיתת הכוננות -- שהיוו באירועי אוקט' 2023 גורם ארכימדי בבלימת חדירת מחבלים ביישובים אחדים.

ברמה המדינתית נרשמו הגורמים הבאים כגורמי החוסן העיקריים בעת משבר בטחוני:

- מנהיגות כריזמטית
- אמון במנהיגות המדינית והצבאית
- אתוס לאומי (ערכי ליבה משותפים, תחושת קרבה ושותפות גורל, וזהות לאומית מאחדת)
- תחושת איום קולקטיבית ורוח לחימה
- עוצמה צבאית ואמון בגופי הביטחון של המדינה
- פטריוטיות, אופטימיות ולכידות חברתית
- רמת ההרתעה הנתפסת של צבא המדינה
- תפיסת הביטחון הלאומי

גורמי חוסן נוספים, הלקוחים מהטורים האחרים, רלוונטיים גם כאן:

- אמון במוסדות הפוליטיים והציבוריים
- אמינות נתפסת של המידע שמגיע לציבור
- היעדר שחיתות ("רמת שחיתות עומדת במתאם שלילי מובהק עם חוסן לאומי"⁵)
- סטטוס המדינה והמוניטין הבין-לאומי שלה.

*

כפי שנאמר לעיל, בחינת מרכיבי החוסן ברמה האישית והקהילתית ראוי שתיעשה באופן אינדיבידואלי וע"י כל קהילה בנפרד. בה בעת, עיון ביקורתי בעת הנוכחית ברשימת הגורמים האחרונה, זו של הרמה המדינית, חושף בעייתיות רחבה כללית – החל מהיעדרם המוחלט של מרכיבים מסויימים, ועד לצורך דחוף בתיקונם ובשיפורם של אחרים. עיון ביקורתי שכזה יתרום להערכה ולמדידה מדוייקת יותר של חוסן בתצורתיו השונות, כמו גם לשיפור מרכיבי החוסן ברמת המדינה. על כך יש להוסיף שהמעבר החד שחוותה החברה הישראלית ממשבר אחד (חברתית-פוליטי) לשני (ביטחוני-צבאי), תוך יממה אחת – מהווה כשלעצמו איום ממשי על משאבי החוסן שלנו כחברה, קהילה ומדינה.

*

*

*

(פורוס, יוני; פרדס חנה, ישראל, 10.10.2023)

⁵ Kimhi, S., & Oliel, Y. (2019). National resilience, country corruption and quality of life: An international study. *The International Journal of Social Sciences and Humanities Invention*, 6 (5), 5430–5436.